

Széki Patka László

KRÚDY ÁLMA AMÁLIA ÁLMÁRÓL

azt álmodtam hogy álmom volt
éjfél tájt a borongós októberi égen
egy felhőről kikönyökölt a telihold
bámulta a gazdátlan vörös postakocsit
ajtaja tárva nyitva Szindbád összes
levele aranyló avarszönyegre hullt
Majmunka föltekerte a petróleumlámpát
a kifogott lovak fölnyihogtak a Pegazusra
és Rezeda Kázmér ezüstös bajuszán egy
pindurka angyal huncut árnyéka hancúrozott

Veszprém, 2003. október 27.

Kelecsényi László

EGY FILM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK

Ki tudná pontosan megmondani, mióta tervezte Huszárik Zoltán a Szindbád-történetek megfilmesítését? Mikor született meg az ötlet, hogy ezekből a novellákból (s más Krúdy-szövegrészekből) forgatókönyvet írjon? Tudjuk, mikor mutatták be a filmet (1971. novemberében), de az ötletnek a kivitelezésig tekervényes és rögös útja lehetett.

Az első dokumentálható nyom 1967-ből való. Akkor adta be a II. számú stúdióinak *Szindbád szerelmei* címen forgatókönyve ősváltozatát, 169 gépelt oldalon. Irodalmi forgatókönyvnek hívják a szakmában az ilyesmit, amely már tartalmazza a leendő film teljes cselekményét és párbeszédeit, ám ez az első változat inkább hasonlított egy hangjátékra,

semmint egy játékfilm írásos tervezetére. Krúdy-novellákat fűzött láncra ez a gépirat, s még egyáltalán nem emlékeztetett a később megvalósult filmre. Huszárik annyira nem bízott a stúdióvezető és esetleges tanácsadói ítélőképességében, hogy 3 oldalas magyarázatot írt a forgatókönyv-terve elé, s mellékelte még az összeállításhoz Krúdynak *Ha én filmet írnék* című húszas évekbeli hangulatos szövegét.

Nyilván elvetették a tervet a II-es stúdióban, mert egy évvel később megszületett a második forgatókönyv-változat, de akkor már az I. számú stúdió égisze alatt. A valamivel hosszabb könyv (186 oldal) nagyjából azonos az előzményével, de sokszorosított formája már jelzi, hogy ezúttal komolyan vették a tervet. 1968. augusztusi érkezési dátum áll a könyv borítóján, a filmtervnek utána kellett megtennie a filmfőigazgatósági elfogadás szokásos útját. Az illetékesek nyilván nem láttak semmiféle politikai problémát 1968-ban, a magyarországi reformokat is fenyegető őszén éppen a filmtervben. A forgatás zöld utat kapott, és 12 millió 860 ezer forintos limitet, ami akkoriban átlagon felüli költségvetésnek számított.

Legendás történetek keringenek róla, hogyan talált rá Huszárik a legfontosabb közreműködőkre, az operatőrre és a főszereplőjére.

Tóth János talán még ma is érzékeny sebként őrzi, hogy végül nem ő fényképezhette a filmet. A kiváló operatőr, aki addig több Huszárik kisfilmben (*Elégia, Capriccio, Amerigo Tot*) és más rendezők alkotásaiban bizonyította kivételes vizuális érzékenységet, együttműködő társírója volt a forgatókönyvnek (a film végleges főcímén dramaturgként szerepel a neve). Mégsem ő állt a kamera mögött a forgatáson, hanem Sára Sándor. Huszárikot nem lehet kifaggtatni végső döntése okáról, hiszen több mint két évtizede halott. Tóth János pedig úriemberhez méltóan hallgat. Marad a harmadik tanú, Sára Sándor, aki így vallott erről.

„Én a *Szindbád*ot nem akartam leforgatni. [...] Zoli fölött egyszer, és azt mondta, hogy akkor ezt készítsük együtt. Mondtam: Zoli, ennek több oka van, hogy én ezt nem tudom elvállalni, egyrészt, hogy Krúdyt nem nagyon ismerem, tényleg egy-két könyvét olvastam csupán, nem is igazán vagyok ráhangolódva. Másrészt ezt a filmet te Tóth Janóval kezdted el – hiszen jártak terepszemlére, meg együtt írták –, hát csináld a Janóval, harmadrészben most megyek Párizsba – akkor kaptam valóban a *Feldobott kő* után egy három hónapos ösztöndíjat – ezt nekem ki kell használni. Ez nem jön össze. Erre a Zoli azt mondta, hogy ő most nem akar beszélni arról, hogy a Janóval miért nem, akkor ő engem megvár.

Hát mondtam: Zoli, ha te vársz három hónapot, utána nekem nincs filmem, én ugyan elmondtam, amit elmondtam, de mi vagyunk olyan régi jó barátok, hogy akkor természetesen ezt a filmet le fogom fényképezni.” (*Bekezdések. Pályakép Sára Sándorról.* Duna TV, 2000, 54. oldal.)

Így lett Sára Sándor a *Szindbád* operatőre, s ma már értelmetlen lenne azon meditálni, milyen lett volna a film, ha nem ő, hanem mégis Tóth János áll a kamera mögött.

A címszereplő megtalálása sem volt mindennapi feladat. Huszárik előbb olyasvalakit keresett, aki külsőleg alkalmas az általa elképzelt filmalak megelevenítésére. Kalandja a javakorabeli Vittorio de Sicával a hazai bulvársajtó szenzációja lehetett volna, de akkoriban – szerencsére – még nem léteztek efféle sajtóorgánumok. A nagy hazardőr hírében álló filmtörténeti klasszikus meglehetősen furcsán képzelte a munkamegbeszélést. A sztori röviden annyi, hogy egy római vacsora keretében zajló találkozóra a világhírű színész-rendező magával hozta népes családját is. Végül a magyar nagykövetség segítségével lett kifizetve a tekintélyes éttermi számla. Ám Huszárik biztosan nem ezért gondolta meg magát, s keresett más színészt.

Vajon sejtette-e, hogy amikor végül Latinovits Zoltánt választotta, legjobb rendezői döntését hozta meg? Valószínűleg nem. Ez csak később derült ki. A magyar színházi élet fenegyerekének tartott Latinovits élete legnagyobb sikerű filmszínészi alakítását nyújtotta. „Győzelemmel koronázott, roppant párbajt vív tulajdon művészi alkatával”, írta róla a film kritikájában B. Nagy László. (*A művészet diadala. Élet és Irodalom*, 1971. november 27.) Emléke maradt a filmalakból. Krúdy-kötetek borítójára került föl arca és alakja. B. Müller Magda stábfotói a jeles színész legendakörét megalapozó dokumentumokká lettek. Latinovits filmbeli ebédje pedig agyonidézett, vizuális közhellyé koptatott képsorává vált a kultikus műnek.

A film dialóglistája alapján a következő Szindbád-novellák szerepelnek az elkészült műben, időrendi sorrendben: *A tetszhalott; Női arckép a kisvárosban; Szökés az életből; Szökés a halálból; Szindbád álma; Az ecetfák pirulása; Minden órának virágát; Margit nem jött el; Szindbád útja a halálnál; Az életmentő kékfestő; Az éji látogató; A hídon; Téli út; Vörös ökör; Isten veletek, ti boldog Vendelinek!; Hófúvásban; Az orgonista szerelme; Pénzzel járják a búcsút; Addig ér valamit az ember, amíg a szüleje él.* A tizenkilenc novella némelyikéhez többször is visszatér, s felhasznál még párbeszéd-töredékeket az *Aranykéz utcai szép*

napok ciklusából (*Setétke, Fáj*), a *Tótágas* című elbeszélésből, valamint a *Francia kastély*, a *Purgatórium* és a *Rezeda Kázmér szép élete* című regényekből is. (Újabban különböző műsorújságok úgy emlegetik a művet, mint amely írójának *Szindbád* című regénye alapján készült. Jókora tévedés! Jól tudjuk: *Szindbád* című Krúdy-regény nincsen, csak olyan Krúdy-regények vannak – az említettek –, melyekben Szindbád szerepel.) A filmben elhangzó párbeszéddek és belső monológok mindegyikének nem lehet meghatározni az eredetét. Tóth János szerint csakis Krúdy-szövegek szerepelnek, egyetlen sort sem költöttek hozzá a szöveghez hosszas együttműködésük alatt.

A forgatás – mint Sára Sándor szavaiból értesülhettünk – már az előkészítés során a szokásosnál jóval hosszabbnak ígérkezett. Helyszíneket kellett keresni, felvidéki és erdélyi utakra menni, hogy a film egyik alaphangulatát megadó külső jeleneteket méltó környezetben vehessék föl. 1969. augusztusának végén jelent meg az első, ilyenkor szokásos forgatási riport a *Film Színház Muzsika* című hetilapban, s majdnem egy évvel később az interjút készítő újságíró, Sas György újra írhatott a lapjába a még mindig készülő filmről. Amikor végre bemutatták, valóságos hírlapírói élcsapat (Hegedűs Zoltán, Mátrai-Betegh Béla, B. Nagy László, Thurzó Gábor) írt róla a napi- és hetilapok hasábjain. A szaklapok (*Filmkultúra*, *Filmvilág*) pedig több ízben is visszatértek Huszárik Zoltán első pillantásra is remekműnek tűnő alkotásához, melyről sértés-számba ment azt leírni, hogy adaptáció.

Mielőtt felidézniük a hazai fogadtatás dokumentumait, figyeljünk egy kicsit a rendező szavaira. Huszárik még a forgatás előtt megfogalmazta véleményét hősről. „Mit akar Szindbád? [...] Elsősorban élni, minden életközegben benne lenni – tájban, nőben, tárgyban, az ételek jó ízében, kifakult borospoharak tükrében, temetők mohos keresztjeiben. Az önalakítás sürgető igyekezete teremti meg tapasztalatainak tárházát, és állít paradox módon csapdát is egyúttal az igyekvőnek. Élni siet és túlhajtja az érzést. Állandó hely- és helyzetváltogatása a lélek helykeresése, a megállapodás utáni vágy. Sajátos módon ezt a külön békét még a test sem képes megélni. Nem hagy maga után semmi mást, csak a pillanat szétroncsolt emlékműveit.” (*Szindbád kalandja*. *Filmkultúra*, 1971/1. sz. 21. oldal.) A filmrendező tanulmányának is beillő eszmefuttatásából kiderül, túllát a mesén, a novellák cselekményén, a lényegre hűvelve ki az író történetdarabkáiból. Arra készült, s meg is valósította, hogy szétbontsa, szétszálazza Szindbád élettöréseit, hogy műfaja, s annak megújított nyelvtanának szabályai szerint

újraépítse, a költői film eszközeivel megteremtse a soha sehol még nem létezett szindbádi világot. Sikerült neki.

A film már a bemutató napján értő bírálókra lelt. Hegedűs Zoltán a *Népszabadság* hasábjain hajtotta meg az elismerés zászlaját, de többi napilapban is ilyen értelemben írtak a filmről. A szakfolyóirat, a még Bíró Yvette által szerkesztett *Filmkultúra*, három szerző tollából közölt tanulmányt róla. A filmpremier egyúttal a Krúdy-értés és-befogadás próbája is volt. A képsorok segítették a hivatásos nézőket, hogy újra vagy először feltegyék maguknak a kérdést, vajon helyesen olvasták, értelmezték sokáig méltatlan utóéletű írónkat. A filmet elemzik, de egyúttal napirendre kerül a Krúdy-életmű jobb, modernebb felfogása. „Időtlen mellérende ésnek” nevezi az írótól ellesett filmes technikát, azaz Huszárik dramaturgiai trükkjét, írása címében Horgas Béla. Zenei hasonlatot hoz László Gyula: „kétszólamú invencióhoz” hasonlítja a filmet, amelyben, mint állítja, megszűnik az idő. A meglátás pontos. Krúdynál is, és nyomában Huszáriknál, mindig egyszerre minden idő van. Azaz nem tudhatjuk, az Anjou-korban vagyunk-e, esetleg a Ferenc József-i időkben egy felvidéki városka utcáin kóborolunk, vagy netán egyszerre éljük át mindkét korszakot, s teremtünk belőle harmadikat, szigorúan belső használatra, de valóságosabbat minden külső kötelemenél. A harmadik bíráló, Végh György költő a filmalkotás versszerűségét, poéma-jellegét emeli ki. (Mindhárom cikk a *Filmkultúra* folyóirat 1971. évi 5. számában olvasható.) *Szindbád* a film nyomán kezd divatba jönni. Még az *Élet és Tudomány* című ismeretterjesztő hetilap is cikket közöl Krúdyról és irodalmi alakmásáról karácsonyi számában.

A következő évben megkezdí nemzetközi diadalútját. 1972 késő nyarán bemutatják a velencei filmfesztiválon. Az olasz lapok egyöntetűen dicsérik a mű festőiségét, atmoszférateremtő erejét, többen Proustot is emlegetik. Díjakat ekkor, 1968 következményeként éppen nem osztogatott ez a fesztivál, de kárpótlást nyertek az alkotók pár héttel később Mannheimben. A világ fiatal filmeseinek seregszemlájén a nagydíj esélyeseként emlegették. Végül a legjobb elsőfilmesnek járó Josef von Sternbergről elnevezett díjat kapta. Aztán szerepelt még a film a következő években seregnyi nemzetközi fesztiválon, öregbítve a rendező és a magyar filmművészet nemzetközi hírét.

Így kezdődött Huszárik filmjének utóélete. Ebbe a folyamatba már sem az alkotó, sem a forgalmazó, sem a felsőbb filmirányítás nem tudott beleszólni. (Nem volt a *Szindbád* elfogadása körül különösebb vita, ám

jellemzi a közízléshez alkalmazkodni kívánó felettes hatóságokat, hogy sokallták a filmben látható meztelenséget, és Huszárikot valamilyen fegyelmi ok miatt bevont útlevele visszaadásával kecsegtették, ha kihagy belőlük, ám ő nem á:lt kötélnék.) A film lassan nemesedett klasszikussá. Önnön értékeit újra felfedeztette, vissza lehetett térni hozzá, mint egy tiszta forráshoz, mint egy folyton megújuló, mindig más színeket tükröző varázsgömbhöz. Krúdy recepciójának megújulásában is nagy szerepe lett. Az 1973-as Ünnepi könyvhétre megjelent a *Szindbád* novellák és regények minden addiginál teljesebb gyűjteménye, amely már Huszárik művére is hivatkozhatott.

Ahogy sokasodtak a szocializmus válságtünetei, úgy lett egyre kultikusabbá a film. Már az előkészítés és a forgatás idején (1969-1970-ben) bizonyossá vált, hogy a szocializmus reformálhatatlan, mert minden erre irányuló kísérletet elfojt a kommunizmus régi dogmáitól szabadulni képtelen moszkvai vezetés. Noha a film alkotóit munkájuk közben ez talán cseppet sem érdekelte, később, például a nálunk is bekövetkező politikai visszarendeződés idején, 1972–73 táján nekik is szembesülniük kellett az értelmiség életét egyre nehezebbé tevő változásokkal, a visszarendeződéssel.

Tovább növelte a film kultuszát főszereplőjének 1976-ban, rendezőjének 1981-ben bekövetkezett váratlan halála. Latinovits Zoltán utóéletében központi helyet foglalt el ez a mű. Talán tényleg ez volt a legnagyobb (film)színészi produkciója, s az egyszer megteremtett filmalakhoz minduntalan vissza lehetett térni, hangulataiban megmerítkezni, később példaként tekinteni rá, kimenekülve az egyre zordabb idők hétköznapi taposómalmából. Szindbád-Latinovitsból ikon vált, csöndes áldozattal lehetett hódolni előtte, mint örök emberi értékek immár a halállal megszentelt hordozója előtt.

Huszárik tragikus halála, az eredetileg Latinovitsnak szánt *Csontváry* méltatlan kritikái fogadtatása után, szintén jelkép erejűvé magasodott. 1980-ban valóságos sajtóhadjárat indult a film ellen, sokan az évtizeddel korábbi remeklés jegyében kárhoztatták az új művet. Néhányan a szerintük avult zseni-elmélet felelevenítését vetették a rendező szemére. Az idő tájt megint a magyar film válságáról cikkeztek a szakmabeliek, s egy füst alatt ezen a filmen és alkotóján verték el a port. Nem kockázatos feltevés, hogy Huszárik halálába ez a vádaskodás is belejátszott. Ennek újabb következménye lett, hogy a filmtörténeti szempontból besorolhatatlan, a mozgóképet költészetként felfogó és művelő, ötvenegyedik

életében távozott alkotó személye és életműve újabb kultusz tárgya lett. A nyolcvanas-kilencvenes években kiállításokkal, emlékkönyvvel, moziterem elnevezésével igyekezett ki-ki a maga módján, rossz lelkiismeretért vezekelni, vagy mindig is meglévő tiszteletét újból leróni előtte.

Nehéz tehát ezt a filmet teljes elfogulatlansággal, a melléktényezők figyelmen kívül hagyásával szemlélni. Próbálkoztak mások is Krúdy-művek, főként televíziós feldolgozásával, de az biztosan állítható, hogy egyikük sem érte el Huszárik munkájának magaslatát. Még leginkább Horváth Z. Gergely többszöri kísérleteit (*Tótágas, Napraforgó, Bolondok kvartélyja*) lehet méltányolni, aki a maga szerényebb televíziós eszközeivel Krúdy géniuszának közelébe jutott.

Mi a *Szindbád* titka? Mit művelt Huszárik Zoltán a forgatókönyvírás és a forgatás szerencsés csillagzata alatt?

Először is: öntörvényű filmet alkotott. Olyant, melyet nem kell kiindulópontjához hasonlítani, mert megáll önmaga lábán, mégis, a kíváncsi néző a megtekintése után azonnal Krúdy-kötetekhez kapkod, hogy reprodukálja a moziélményt. Szabályszegő film annyiban is, hogy cáfolja a híres irodalmi művek adaptációinak tanulságaiból levonható szabályt, miszerint sikeres, jó filmet csak gyöngé, alig ismert írásokból lehet létrehozni, a klasszikusok megbénítják az átdolgozók fantáziáját és kezét. Huszárik filmje mozgóképi ekvivalense Krúdy Gyula kiválasztott prózatestének.

Ha ezt a filmet csupán, mint a vizuális közlési mód megújítóját nézzük, ma már semmilyen gondot nem okoz a befogadása, nincs miért értetlenkedni nézése közben. Annak idején nehézséget okozott Huszárik némelyik filmjének a megértése. Emlékezetes az 1966-os *Elégia* meglehetősen botrányos, olykor fütykoncerttel kísért vetítése egy belvárosi, művész-mozinak számító helyen. A *Szindbád* dramaturgiája ugyanúgy eltért a megszokottól, besorolhatatlannak tűnt, de a történetmorzsák és emléktöredékek nyújtottak annyi fogódzót, hogy még a megcsontosodott nézői igények is kielégülhettek a moziban. Az átlagnéző is érezte, hogy valami remekmű-gyanús dolgot lát, s az irodalom, mint kulturális kód, a megragadó látvány, a valóban illúziót keltően fényképezett képsorok, a gyönyörű tálak, nagy evések, s nem kevésbé gyönyörű, olykor ruhátlan nők, leszerelték és meggyőzték még az ellenzőket is. Huszárik filmnyelvi újítása, a zenei szerkesztésre épített, irodalmi igényű dialógusokat felvonultató mű – győzött. Egész későbbi pályájának tehertétele lett az,

hogyan ez a műforma és szerkezet csak egyszer volt és lehetett működőképes. Hiába várták tőle, s talán ő is önmagától az ismétlést, az nem sikerülhetett. Se Csontváry Kosztka Tivadar életének megjelenítésében, se bármilyen más filmtervben nem lehetett újra alkalmazni. Ez a csak sejtett és később felismert tény, egész további pályájának buktatójává vált.

A *Szindbád* azonban nem pusztán egy irodalmi mű remekül eltalált, örökérvényű adaptációja, nem is csupán egy bravúrosan megtalált költői kifejezési forma. Attól még nem zarándokolnának hozzá minduntalan újabb nézőgenerációk, nem lenne eleven és friss a hatása ma is. Huszárik *Szindbádja* a helyes Krúdy-olvasat. Benne van a magyarázat, miért fordulunk még ma is e látszólag korszerűtlen író könyveihez tapasztalatért, tanácsért, ha az olvasás gyönyörét, mint fő szempontot, ez egyszer zárójelbe tesszük. Bizonyos életkor elérése vagy élettapasztalat megszerzése után rá kell döbtenjünk, hogy sorsunkat nem magunk irányítjuk, s nemhogy a világot nem tudjuk megváltoztatni, de még önmagunkkal sem igen vagyunk tisztában. Akkor rádöbbenünk, hogy a múlt felejtésre ítélt eseményei mennyire fontosak, hogy újbóli megélésük, nem passzivitás, nem menekülés a valóság elől, hanem a megismerésnek és az igazságnak egy mélyebb, rejtettebb módja. S ekkor jön el Krúdy és a hozzá hasonló szemléletű művek és művészek ideje. Huszárik is ezt érezte meg benne, s ezt tárta föl a mozgókép eszközeivel. „Az emlékek száz ideje van”, írhatta oda Weöres Sándor verssorát teljes joggal a filmről írott kritikája elé mottóul B. Nagy László. A belső idő útjait járhatjuk velük – Krúdyval, Huszárikkal, s még jó néhány társukkal – intézményesült mitológiák helyett mindenkinek saját testére szabott üdvözülés-történetében, legyünk akár hívők, akár materialisták.

S a szindbádi csoda átívelt az ezredfordulón. 2000-ben megszavaztatták a magyar filmújságírókat, hogy a korábbi 1968-as, úgynevezett „budapesti 12” után, a millennium évében mely tucatnyi honi alkotást tartanak a legjobbnak. Ezen a választáson Huszárik Zoltán alkotásánál csak a *Szegénylegények* kapott több szavazatot, – s hogy egy műhelytitkot is eláruljunk – csak azért szorult a harmadik helyre, mert a vele azonos számú voksot szerző film rendezője még élt, és mégis inkább egy élőnek akarták adni a második helyezést.

A *Szindbád* hódít tovább, nem múlik el fél esztendő, hogy valamelyik közszolgálati tévéállomás ne tűzné műsorára. Alighanem így lesz ez a következő évtizedekben is. Folyton lehet tisztelegni Huszárik Zoltán Krúdy-oltára előtt.